

EL CASTELL DE SANT MIQUEL: ACTUACIÓ RESTAURADORA SOBRE EL CONJUNT

LLUÍS BAYONA, LLUÍS BUSCATÓ*

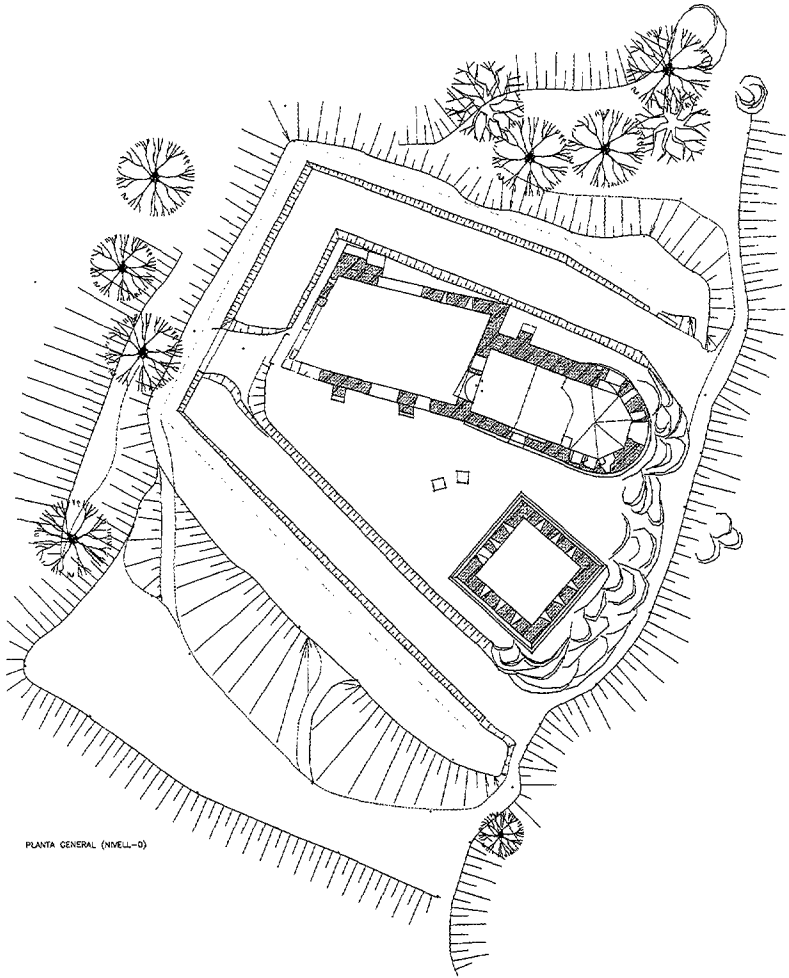
Servei de Monuments de la Diputació de Girona

SITUACIÓ

Les restes arquitectòniques conegudes popularment com a castell de Sant Miquel es troben situades damunt d'un dels primers contraforts de la serralada de les Gavarres, al sud-oest de la població de Celrà i al nord-est de la ciutat de Girona, en el cim del turó de Puig Castellar, que s'alça 390 metres sobre el nivell del mar i tanca per un costat la llarga i estreta vall de Campdorà. Aquesta situació geogràfica li confereix unes immillorables característiques com a punt de vigilància i control del territori més proper, fet que hi ha condicionat l'establiment humà, alhora que explica que al seu cim s'hi bastissin diverses estructures arquitectòniques, amb diversa funcionalitat, que a continuació detallem.

Actualment, les estructures que el conformen corresponen a les restes d'una torre i un tram de mur medieval, una ermita amb un absis poligonal dins la torre, que l'aprofita com a basament, una ampliació de l'ermita, mig enderrocada, una fortificació de l'absis en un nivell superior, una torre de la línia general de telegrafia òptica i un fossar, de planta trapezoide i obert al costat de llevant on la topografia era més abrupta, que envolta tot el conjunt. Per preservar aquest interessant element la Diputació de Girona i el seu Servei de Monuments van decidir intervenir-hi, fent una neteja total i consolidació de les restes existents, les quals ens permeten tenir una breu i interessant visió de l'evolució històrica del nostre país.

* La planimetria i les propostes de restitució de les torres han estat realitzades per Lluís Prat, tècnic del Servei de Monuments.



PLANTA GENERAL (NIVELL-0)

FOTOGRAFIA 1: Planta general del turó de Sant Miquel on es pot observar la situació de les diverses construccions existents: l'ermita homònima, on s'observen clarament diferenciats l'edifici més antic i la seva ampliació del segle XVIII, més àmplia; la torre de telegrafia òptica i el fossat que les envolta.

ELS PRECEDENTS. UNA POSSIBLE FORTIFICACIÓ MEDIEVAL

La primera referència documental que fa esment al Puig de Sant Miquel data de l'any 1024, on s'esmentava com a "Puig castellar". Aquest nom, "castellar", que sovint s'ha relacionat amb l'existència de restes d'alguna estructura o fortificació, portava a plantejar la possibilitat que hi hagués existit alguna mena de fortificació o torre de guaita anterior a la construcció de l'ermita que hagués donat lloc al topònim. Tanmateix, ni les fonts documentals, antigues i recents, ni les restes estructurals visibles, recolzaven aquesta hipòtesi,¹ de forma que en els estudis més recents es negava aquesta possibilitat.² Les activitats prèvies a la restauració del conjunt realitzades pel Servei de Monuments, però, han permès localitzar un seguit d'elements arquitectònics que creiem que poden tornar a obrir aquesta possibilitat. Concretament, es tracta de dues cisternes que es troben al cim del turó, una d'elles parcialment destruïda pel fossat de les torres telegràfiques, el full extern d'una probable torre semicircular, que es troba lligada a les restes d'un mur disposat en direcció sud, les restes del qual creuen per sota la torre de telegrafia general.³ Elements que podrien pertànyer a un edifici anterior a l'ermita, bastit probablement amb finalitats militars i de vigilància, la cronologia exacta del qual ens és desconeguda.

L'ERMITA DE SANT MIQUEL. FUNDACIÓ I EVOLUCIÓ ARQUITECTÒNICA.

L'ermita, que en un principi fou posada sota l'advocació de Santa Maria i de l'arcàngel Sant Miquel,⁴ va ser fundada durant la segona meitat del segle XV. En concret, i gràcies a la conservació de la documentació que

¹ AMICH, Narcís; MARQUÈS, Josep Maria., *La parròquia de Celrà*, Girona: Ajuntament de Celrà, 1993, pàg. 60.

² LLINAS, Joan; MERINO, Jordi., "Sant Miquel: el castell que no ho és", *Gavarres*, núm. 3 (2003), pàg. 78-79.

³ CODINA REINA, Dolors; SUREDA JUBANY, Marc., "Excavacions al castell de Sant Miquel (Girona, Gironès)", *Setenes jornades d'arqueologia de les comarques de Girona*, La Bisbal, 2004, pàg. 593-597.

⁴ Segons Amich i Marqués la situació de l'ermita és lògica en relació amb la seva advocació, atès que era habitual situar les esglésioles dedicades a aquest personatge celestial, protector del poble de Déu contra les forces infernals, dalt de muntanyes o en coves situades a les muntanyes, fet de gran força simbòlica. AMICH, Narcís; MARQUÈS, Josep Maria., *La parròquia de...*, pàg. 59.



FOTOGRAFIA 2: Vista lateral de l'absis de la capella de Sant Miquel. En ella hom pot apreciar com es reaprofità una torre anterior, probablement pertanyent a una fortificació medieval, que sobrepasa l'amplada de la nau, a la part dreta de la imatge, en construir l'ermita. Alhora, també s'observa com la seva part superior fou reformada a principis del segle XIX per fortificar-la.

hi fa referència, sabem que Andreu Alfonsello, vicari general del bisbe gironí Bernat de Pau (1436-1457), va atorgar el permís per a la construcció d'aquesta al prevere del Capítol de la Seu de Girona, Joan Dons, el 24 de maig de 1451.⁵ L'obra, però, no es degué acabar fins a finals del mateix segle, atès que en diversos documents dels anys 1478 i 1489 s'observa que els bisbes de Girona concedeixen indulgències a totes les persones que ajudessin a l'acabament de l'ermita i a dotar-la de llibres i ornaments sagrats.⁶ En origen, i al contrari del que succeeix avui dia, l'ermita es trobava enclavada al terme de la parròquia de Celrà "...in sumitate montis dicti in vulgari lo Puig del Castellar infra parrochiam sancti Felicis loci de Cilrano...", d'on procediren la major part d'ermitans, que elegits per les autoritats del municipi o bé parroquials, eren els encarregats del seu manteniment. En concret, si bé les fonts documentals respecte a l'ermita són molt minses, coneixem el nom d'alguns d'aquests ermitans, que eren autèntics anacoretes i vivien de forma extremament austera a la mateixa ermita, assegurant-ne així la continuïtat del culte: Pere Tregins (1518), Mateu Trobat (1531), Fra Francesc (1568), Joan P. Brassés (enterrat a l'ermita l'any 1620), Joan López (1653), Fra Pere Costals (1671-1696), Fra Pere Solés (†1697), Fra Bonaventura (†1706, enterrat a l'ermita), Rafael Taverner (1723), Pere Pagès i Llach (1736-1749), Francesc Ximénez de Solana (1748), Josep Cornellà (1762-1779) i Miquel Domènech (†1797)⁷. Prova de la importància i atracció que tenia sobre els pobles de la rodalia, probablement a causa del caràcter popular que adquirí el culte, és que encara al 1823, quan l'edifici ja es trobava abandonat i enderrocat, Pere Mas i Vehí, pagès de la Pera, afegí 400 lliures al capital fundacional que havia esdevingut totalment insuficient.⁸

Quant a l'evolució de l'edifici, cal dir que, originalment, aquest constava d'un absis poligonal, que s'alçava a l'interior de la possible torre semi-

⁵ BOTET i SISÓ, Joaquim., "Notas históricas. Fundación del Santuario de S. Miguel cerca de Gerona", *Revista de Girona*, volum XIV, (1890), pàg. 326-328.

⁶ *Ibid.*, pàg. 328. Sobre el mateix tema vegeu també: MARQUES, Josep Maria., *Ermites i santuaris de la diòcesi de Girona*, Girona: Diputació de Girona, 2000, pàg. 66.

⁷ AMICH i RAURIC, N.; CAMPS i SAGUÉ, L.; MICALÓ PERICH, J.; MORALES PALÉ, M.; ROSSELL FERRER, A.; ROSSELL MOLAR, N., *Celrà. Quaderns de la revista de Girona*, (113), Girona: Diputació de Girona, 2004, 32.

⁸ AMICH, Narcís; MARQUÈS, Josep Maria., *La parròquia de...*, pàg. 60.

circular, la qual utilitzava com a basament, i una única nau. Quant a la coberta, aquesta fou realitzada mitjançant arcs de rajola, tant a la nau com a l'absis. Posteriorment, la nau es modificà amb una volta de pedra semi-circular. Exteriorment, aquesta estava coronada per un petit campanar en espadanya, situat a la cara nord, enmig de la nau, del qual queden algunes restes de la base. Finalment, a mitjan segle XVIII, en un període de gran creixement econòmic i demogràfic per a Catalunya, s'annexa a l'edifici un nou tram de nau, més ampli, que presenta restes d'una volta rebaixada, realitzada amb llunetes de doblat de rajola, que actualment és una de les parts més malmeses de l'edifici. També cal esmentar que les restes existents no permeten concretar si l'edifici era en aquesta època més llarg que les restes que actualment són visibles, i s'escurçà en fer les torres de telegrafia òptica. En concret, cal esmentar que les llindes de pedra de portes, trobades *in situ*, a la paret de ponent, no es troben en el seu lloc original, atès que no tenen el mateix gruix que la paret.

LA GUERRA DEL FRANCÈS I LA DESTRUCCIÓ DE L'ERMITA.

L'entrada de l'exèrcit francès a Espanya, en teoria de camí per arribar a Portugal, i la posterior abdicació del monarca de la dinastia borbònica, Carles IV i el seu fill Ferran, en Josep Bonapart, germà de Napoleó, foren els detonants de l'esclat de l'anomenada Guerra de la Independència. Dins d'aquest conflicte bèl·lic la ciutat de Girona, que havia estat menystinguda per l'exèrcit invasor al passar-hi de camí a Barcelona, atès que la consideraven dolentíssima com a plaça forta i defensada per uns forts que no tenien cap mena de valor,⁹ esdevindria un dels punts de resistència més destacats del Principat. En concret, al llarg dels anys 1808-09, la ciutat patí tres setges. Cal no oblidar que el seu domini esdevingué primordial per als exèrcits francesos, atès que sense el seu control la ruta d'abastaments cap a l'important guarnició que tenien a Barcelona resultava extremadament difícil.

⁹ GRAHIT, Emili., "Del levantamiento de Gerona en 1808 a favor de la independencia patria", *Revista de Girona*, tom IV (1880), pàg. 53. Sobre el mal estat de les fortificacions de Girona ja havia escrit Francisco de Zamora uns anys abans, que considerava que eren inútils per l'art de fer la guerra del seu temps. *Vide*: ZAMORA PEINADO, Francisco., *Diario de viajes hechos por Cataluña*, Barcelona: Curial, 1973, pàg. 310 i següents (originalment l'apartat del diari que fa referència a Girona fou escrit l'any 1790).

En aquest context, la possessió dels turons propers a la ciutat, que la dominaven, resultaren un punt d'alta importància estratègica, tant en l'atac com en la defensa de la plaça. Concretament, pel que fa al primer setge, que a la pràctica fou un simple atac de tempteig per part de les forces franceses de Barcelona, el santuari de Sant Miquel no tingué cap mena d'importància estratègica, atès que no s'arribà a formalitzar el setge de la ciutat. Tanmateix, durant el segon, l'exèrcit francès, més ben preparat, envoltà la població ocupant els turons propers per tal d'evitar l'arribada de reforços i les possibles sortides dels defensors de la plaça; entre els punts ocupats es trobava el turó de Sant Miquel. Pocs dies després, en un atac perfectament organitzat, des de l'interior i exterior de la plaça, les tropes espanyoles trencaren les línies franceses. Concretament, durant els enfrontaments que es desenvoluparen durant aquest atac el santuari de Sant Miquel fou centre d'un primer combat, quan Joan Clarós,¹⁰ que pocs dies abans amb 2.500 miquelets (voluntaris a sou, generalment muntanyesos pobres organitzats en partides especialment aptes per a la guerrilla atès el seu coneixement del país) havia ocupat el proper santuari dels Àngels, el 16 d'agost s'apoderà de Sant Miquel. Operació que fou descrita per l'historiador gironí Emili Grahit, amb els següents termes:

“Dirijióse esa pequeña e irregular columna hacia la cordillera que corre al este de Gerona para unirse con la columna de Clarós, quien tan luego como la divisó, emprendió la marcha desde el Santuario de los Angeles hacia la hermita de S. Miquel que hubieron de abandonar los franceses, huyendo hacia su campamento de Campdurà...”¹¹

Amb tota probabilitat, doncs, durant aquests combats l'ermita fou objecte de les primeres destruccions, amb el robatori i pillatge previ per part de les tropes franceses i alguna destrucció durant els combats sostinguts amb els miquelets catalans després. Tanmateix, a causa de la seva

¹⁰ Joan Clarós (segle XVIII-XIX), militar espanyol. Participà a la Guerra Gran (1793-95) com a ajudant de camp del Batalló lleuger de Girona. Posteriorment, el 15 de maig de 1808, la Junta Superior del Principat de Catalunya li confià el comandament d'una unitat de miquelets, formada a Figueres. Es féu famós per les seves accions a l'Empordà, on dificultà l'arribada de reforços a les tropes que guarnien Figueres i assetjaven Girona; i pel seu fallit intent d'entrar a Barcelona amb el suport de l'esquadra anglesa, el 9 de març de 1809.

¹¹ GRAHIT, Emili., GRAHIT, Emili., “Del levantamiento de Gerona en 1808 a favor de la independencia patria”, *Revista de Girona*, tom V (1881), pàg. 32.

brevetats, les destrosses materials sobre l'edifici pròpiament dit devien ésser reduïdes.

Durant el tercer i darrer setge que patí la ciutat, que es perllonga del mes de maig fins a desembre de 1809, l'ermita fou víctima de nous combats que aquest cop sí que en comportaren la destrucció. Cal tenir present que els defensors de la ciutat, que havien tingut forces mesos per preparar la ciutat per a la seva defensa, sembla que intentaren perllongar la resistència a les fortificacions exteriors, per tal d'alentir l'aproximació de l'enemic i la formalització d'un setge que s'endevinava més cru que els anteriors. Concretament, es té notícia que en els preparatius previs al setge l'exèrcit francès prengué el dia 9 de maig el turó de Sant Miquel, que es trobava defensat per 100 homes del terç de Vic, els quals superats en nombre per 5 a 1 s'hagueren de retirar. Un cop ocupada l'ermita els francesos s'hi atrinxeraren ràpidament. D'aquesta forma, amb l'ocupació posterior de l'ermita dels Àngels, el dia 1 de juny, es tallava la possible arribada de reforços a la ciutat per aquest costat i es formalitzava el setge de la plaça.¹² És, doncs, en el context d'aquests combats on cal situar la destrucció de l'ermita. Alhora, però, també cal plantejar la possibilitat que l'edifici fos objecte d'una primera fortificació per part de les forces defensores de la ciutat, a l'igual que succeí en el proper santuari dels Àngels, on els defensors havien tancat les obertures de l'edifici i havien obert espitlleres. Fins i tot, és possible que en aquesta època es sobrealcés l'absis i la nau i que s'hi obrissin també espitlleres, de les quals en queden un parell de mostres a la part superior de l'absis i en un mur lateral de l'església.

LA INSTAL·LACIÓ D'UNA XARXA DE TELEGRAFIA ÒPTICA A CATALUNYA

A mitjans segle XIX, el nou estat liberal moderat que es troba en procés de consolidació a Espanya, després de la fi de la I Guerra Carlina,¹³ tenia necessitat d'unes ràpides comunicacions, per tal d'assegurar el seu control sobre el territori i una bona coordinació entre el govern central i els seus diversos òrgans perifèrics (Governs civils, Diputacions, Capitaniaes

¹² GRAHIT, Emili., "El general don Blas de Fournás y su diario del sitio de Gerona en 1809", *Revista de Girona*, Volum XIV (1890), pàg. 52 i següents.

¹³ Per una introducció al context general del país en aquest període, vegeu: FONTANA, Josep., *La revolució liberal a Catalunya*, Lleida: Pagès&Eumo, 2003.

generals). A conseqüència d'aquest fet, es posà en marxa un projecte de millora de la xarxa viària, alhora que s'inicià la construcció d'una xarxa de telegrafia òptica. La seva funció, però, era ajudar a centralitzar l'Estat, però mai fou concebut com a sistema popular de comunicació que ajudés a articular el mercat nacional i millorés la relació entre les diverses províncies, sinó que el seu ús es trobava restringit a les autoritats polítiques (Cort i govern) o militars.¹⁴ Concretament, l'anomenada Línia civil inicià la seva construcció l'any 1844, d'acord amb el projecte dissenyat pel coronel d'Estat Major José M., Mathé.¹⁵ Aquest projecte preveia la construcció de gran nombre de línies, però només se n'arribaren a construir tres: la de Madrid a Irún, que entrà en servei el 2 d'octubre de 1846; la de Madrid a Cadis, i la de Madrid a la frontera francesa passant per Barcelona, que entrà en funcionament en la seva totalitat l'any 1850.

Quant a l'anomenada línia militar, aquesta es desenvolupà a conseqüència de l'especial situació que vivia Catalunya. En concret, el país es trobava immers en el conflicte militar conegut com a Guerra dels Matiners (1846-49), el qual actuà com un catalitzador per a la ràpida difusió de l'enginy. L'exèrcit espanyol enfrontat a un enemic que realitzava una guerra de guerrilles, amb petites partides que es movien ràpidament pel territori, protegides sovint per la població del país, que els donava ajut i aixopluc, es veié en la necessitat d'adoptar mètodes de contrainsurgència per fer front a aquest tipus de lluita. A la pràctica això es materialitzà en l'intent d'avortar la seva mobilitat, distribuint l'exèrcit en districtes amb columnes d'infanteria i de cavalleria, que requerien per ésser efectius una bona coordinació entre ells, d'aquí la necessitat de posseir un ràpid i segur sistema de comunicacions.¹⁶

¹⁴ AGUILAR PÉREZ, Antonio; GASPAR MARTÍNEZ, Lorente., "La telegrafía óptica en Cataluña. Estado de la cuestión", *Scripta Nova. Revista electrónica de geografía y ciencias sociales*, pàg. 7 (<http://www.ub.es/geocrit/sn/sn-137.htm>).

¹⁵ José Maria Mathé (Sant Sebastià 1800 – 1875). Enginyer militar espanyol. De jove ingressà al cos d'enginyers de l'armada, fins al 1825. Al 1845 fou un dels elegits, dins del Cos d'Estat Major, per aixecar la carta general d'Espanya. El mateix any el seu projecte de línia de telegrafia òptica fou aprovat en concurs pel govern. Posteriorment, fou l'encarregat d'establir la línia de telegrafia elèctrica.

¹⁶ VALLVERDÚ i MARTÍ, Robert., *La guerra dels Matiners a Catalunya (1846-1849). Una crisi econòmica i una revolta popular*, Barcelona: Ed. Abadía de Montserrat (2002), pàg. 213 i 227.



FOTOGRAFIA 3: Vista general, presa en picat des de la torre de telegrafia general, de l'ermita de Sant Miquel durant les obres de restauració realitzades pel Servei de Monuments. En ella es poden veure les restes de les tortugades i de murs que aparegueren sobre la volta de l'ermita, les quals podrien correspondre a alguna mena de caseta, relacionada amb l'adequació d'aquest sector de l'ermita com a torre de telegrafia òptica de la línia militar. Tanmateix, les tortugades també podrien correspondre a una estructura anterior utilitzada per recollir l'aigua de pluja.

En aquest context, doncs, el comandament militar sol·licità la col·laboració del Brigadier Josep Maria Mathé, que es trobava en aquells moments dirigint la construcció i posada en funcionament de la línia civil, per tal que es construís ràpidament la línia militar.¹⁷ Com a conseqüència d'aquesta urgència, al contrari que les torres de la línia civil que es feien, majoritàriament, d'obra nova, a la línia militar es reaprofitaren tantes estructures precedents com fou possible, de forma que se'n finalitzà la construcció en un breu lapse de temps.

¹⁷ LLINAS i POL, Joan; LLORENS i RAMS, Josep M.; MERINO i SERRA, Jordi., "La telegrafia òptica a la Selva (1848-1862), *Quaderns de la Selva*, núm. 9 (1996), pàg. 117 i següents.

Tanmateix, la diferència entre les dues línies a la pràctica era mínima, fet gens estrany, atès que ambdues tenien una idèntica finalitat: assegurar el manteniment de l'ordre públic, tal com es pot observar en el següent fragment que transcrivim:

“Servido por personal del ejército o bajo un régimen paramilitar, con personal reclutado entre licenciados del ejército, cuando hablamos de línea civil o militar la diferencia es mínima. Su función era en la mayoría de los casos, y particularmente en el caso de Cataluña con un gran movimiento de tropas carlistas en su territorio, una función militar o de transmisión de mensajes relacionados con el orden público”.¹⁸

Quant al sistema de comunicacions utilitzat, aquest variava segons la línia. En el cas de la militar, consistia en un pal amb sis franges i en un travesser giratori amb dos cercles als extrems, amb quatre posicions cada 45°. També hi havia una bola que es desplaçava al llarg del pal, amb diverses posicions a les franges. Mentre la civil consistia en quatre pals amb tres planxes fixes negres als laterals i una de mòbil al centre, amb nou posicions, segons si eren coincidents, tangents o intermèdies. També hi havia una bola daurada en un costat amb sis posicions. Amb aquests dos sistemes es transmetien senyals numèrics, els quals eren descodificats mitjançant un diccionari, on predominaven els termes dedicats als senyals de comandament, els referits a correus i diligències i, sobretot, tot allò que afectés a l'ordre públic.

LES TORRES DE TELEGRAFIA ÒPTICA DE SANT MIQUEL.

En aquest context de conflictivitat política i social, doncs, és on cal situar la construcció i posada en servei de l'antiga ermita de Sant Miquel com a torre de telegrafia òptica de la línia militar. L'elecció era lògica, atesa la bona visibilitat que tenia de les planes properes, alhora que qual-sevol missatge rebut podia ésser tramès fàcilment fins a la ciutat de Girona. Prova d'aquesta bona situació és que la torre de la línia general es situés pràcticament al mateix lloc. Alhora que les restes preexistents de l'ermita permetien posar-la en funcionament, d'una forma immediata, atès que es podia encabir-hi la maquinària i situar-hi una petita guarnició d'una forma ràpida i segura, amb un mínim d'obres. En concret, les dades que

¹⁸ AGUILAR PÉREZ, Antonio; GASPAR MARTÍNEZ, Lorente., “La telegrafia óptica en..., pàg. 7.

tenim sobre el funcionament de la línia militar, de la qual formava part la torre situada sobre l'absis de l'ermita, són minses, però tenim constància que ja estava en servei a mitjans 1849. En concret, tenim notícia que el 20 de juny de 1849, el Capità general de Catalunya ordenà que els pobles on es trobessin situades torres de telegrafia s'encarreguessin, momentàniament, del pagament dels sous i abastament dels destacaments que s'hi trobaven instal·lats com a guarnició, per garantir-ne la subsistència, atès que li resultava impossible de fer a la intendència militar.¹⁹ Aquest fet, ens mostra que les torres militars de telegrafia òptica es trobaven ja en ple funcionament, alhora que també permet veure les greus dificultats logístiques amb què es trobava l'exèrcit, dificultats que es resolien carregant la responsabilitat sobre els municipis afectats.²⁰ Tanmateix, és molt probable que ja funcionés, parcialment, en alguns trams amb anterioritat a aquesta data, ateses les ja esmentades necessitats de bones comunicacions que tenien els militars. Pel que fa a la civil, aquesta entrà en funcionament poc temps després, a finals del mateix any 1849 o principis del següent. Concretament, tenim constància que al mes d'agost d'aquest any els treballs a tota la línia es trobaven a punt d'acabar-se, atès que es publicà en el *Boletín Oficial de la Provincia* el reglament pel seu funcionament:

“Estando para terminarse los trabajos para el establecimiento de la línea telegráfica de esta Corte a Barcelona por Valencia con su ramal a la Junquera, S. M. La Reina ha tenido a bien mandar se comuniquen a V. S. Las siguientes disposiciones...”²¹

En conseqüència, ens trobaríem que en primer lloc es realitzà una fortificació de circumstàncies de l'antiga ermita, on s'instal·là una petita guarnició, juntament amb un aparell de telegrafia òptica militar, i es condicionaren les restes de l'edifici per a tal funció. Concretament, es fortificà l'absis amb un mur corregut, i es reaprofitaren les restes d'un mur espitllerat que podria pertànyer a una fortificació realitzada durant la Guerra de la Independència, alhora que es devia construir alguna mena de caseta per a

¹⁹ *Butlletí Oficial de la Provincia*, del 20 de juny de 1849.

²⁰ Per a més informació sobre el predomini de l'administració militar sobre la civil, i la total submissió de la segona als dictats de la primera, vegeu: RISQUES CORBELLA, Manel., *El govern civil de Barcelona*, Barcelona: Ed. de l'Abadia de Montserrat, 1995.

²¹ *Butlletí Oficial de la Provincia*, del 27 d'agost de 1849.

la instal·lació de l'aparell, de la qual queden les restes dels arrencaments d'unes tortugades,²² posades com a canal de recollida d'aigua i els arrencaments de paret, situats sobre la volta de la nau de l'església. Per donar més solidesa a la fortificació, també es tancà mitjançant un mur la part més antiga de l'església, que encara es mantenia dempeus, per separar-la de la seva ampliació del segle XVIII, que es trobava enderrocada.

Pe'l que fa la torre de telegrafia civil, que es situà al costat sud de l'ermita, era un edifici més sòlid, atès que havia de suportar el pes de l'aparell de telegrafia òptica civil, més pesant i complex que el militar, situat a l'entorn dels 1017'2 kg,²³ i responia a unes característiques tipològiques comunes dictades des de Madrid (malgrat que en cas de necessitat també podien utilitzar edificis preexistents). Concretament, seguint la tradició dels enginyers militars espanyols, aquestes eren autèntiques forteses. La porta d'accés se situava a uns tres metres del terra i s'hi accedia per una escala de fusta que podia ésser retirada en cas d'atac. Tenien espitlleres i, en alguns casos com la de Sant Miquel, estaven envoltades d'un fossat. Com es pot observar, la torre de la línia civil de Sant Miquel seria un exemple perfecte d'aquest model. Una mostra d'aquesta supeditació a un model general, preparat en algun despatx de Madrid, és l'estranya situació que té la porta d'accés a la torre dins del conjunt. En concret, resulta estranya la seva col·locació davant del fossat, atès que això en dificulta l'accés, alhora que és el lloc més exposat. Aquest fet només és explorable perquè en la seva construcció es va seguir un plànol de construcció ideal i igual per a totes les torres, de forma que no es tingué en compte la seva ubicació concreta.

²² Per diverses raons resulta obvi que els aparells de telegrafia militar es devien situar en aquest lloc i no sobre l'absis. En concret, damunt d'aquest no s'ha localitzat cap element que marqui la seva possible col·locació, alhora aquest lloc resultava extremadament exposat en cas d'atac i, finalment, un cop s'inicià la construcció de la torre de la línia civil resultava dificultosa la tramesa i recepció de comunicacions amb la ciutat de Girona, atès que en tapava la visió.

²³ Aquest era el pes total de l'aparell de telegrafia òptica que es trobava situat a la torre dels Alemanys de Girona, el qual ha estat identificat recentment com a pertanyent a la telegrafia òptica militar, però que nosaltres hem trobat citat en la documentació del Govern civil de Girona com a pertanyent a la línia civil. Vegeu: PRAT, Jaume., *4 pedres de telegrafia òptica a Catalunya*, inèdit (sense paginar). I també: Arxiu Històric de Girona. Fons Govern civil. D. 171/37. Informe de l'arquitecte Martí Sureda sobre el mal estat de la torre telegràfica del carrer Alemanys.



FOTOGRAFIA 4: Vista general del conjunt abans de la seva restauració i proposta de restitució dels aparells de telegrafia òptica, de les línies militar i civil. En ella es pot observar com el sistema militar era més senzill que el civil, fet lògic si hom té present la urgència que presidí la seva posada en servei, mentre que l'aparell civil era més elaborat i realitzat amb materials més resistents. Concretament, tot l'aparell pesava uns 1017,2 kg.

A la vista d'aquestes dades, és clar que entre la construcció de les dues va passar poc temps, malgrat que, com ja s'ha dit, la primera fou la militar, i probablement no arribaren a funcionar mai al mateix temps. Alhora, si poca era ja en origen la diferència entre les dues línies aquesta desaparegué *de facto*, pocs anys després, a l'any 1855, quan s'ordenà que totes les torres de la línia general passessin a control militar:

“En 16 de Noviembre el Capitan General manda se le entreguen las espresadas torres.=En 19 de Noviembre oficiose a los Alcaldes de Vladesans, Salra, Bascara, Gerona, Estañol, Pontos, Riudarenas, Bruñola, Figueras, la Junquera, Massanet de la Selva, para que entreguen dichas torres a Don Felix Carrasco comisionado al efecto por el Capitan general...”²⁴

²⁴ Arxiu Històric de Girona. Fons Govern civil. D. 171/38. Expedient de competències sobre les torres opticoelegràfiques, de la línia de la Jonquera a Barcelona.

Un fet que cal destacar d'aquest text és que s'oficià als batlles de les poblacions on hi havia torres de telegrafia perquè entreguessin les claus que guardaven ells, la qual cosa ens porta a plantejar que en aquell moment devien trobar-se desguarnides i fora de servei. Alhora que, prèviament, s'havia oficiat al governador civil perquè les cedís, que respongué que "...no se puede acceder a sus deseos por no constar que dichas torres esten a la disposición de este Gobierno, ni haberse recibido la disposición alguna del Gobierno acerca de ello",²⁵ fet que demostra que la línia civil, fins al seu final, depengué directament del govern central, de forma que el govern civil només n'era un usuari.²⁶

Ambdues línies, però, es trobaven ja tocades de mort, de forma que a l'any 1857 ja havien deixat de funcionar definitivament (la línia de telegrafia elèctrica de la frontera a Girona fou construïda i posada en funcionament l'any 1856). Un cop perduda la seva funció original les torres foren entregades a la Guàrdia Civil, que les pretenia utilitzar com a lloc de vigilància i control del territori. L'entrega, però, es feia amb la condició que s'hi mantinguessin els aparells de telegrafia,²⁷ per si haguessin de ser utilitzats novament.²⁸ Finalment, per Reial Ordre, del 19 de setembre de 1862, les línies de telegrafia òptica foren oficialment suprimides.

L'ACTUACIÓ DEL SERVEI DE MONUMENTS SOBRE EL CONJUNT

L'estat del conjunt abans de la seva consolidació era de gran deteriorament. En concret, quedaven les parets de la torre de la línia general, amb un punt geodèsic i una petita escala de gat a la part superior, però sense cap sostre que impedís l'entrada de l'aigua; mentre que de l'església es conservava un tros de volta de la nau, les restes d'una espadanya i part de les parets de l'ampliació són del segle XVIII. Quant al fossat, aquest es tro-

²⁵ *Ibid.*

²⁶ *Ibidem.*

²⁷ En relació amb aquest fet, l'afecionat a la història Pere Ruff, afirmava haver vist encara en la seva joventut restes de la maquinaria de l'aparell a l'interior de la torre.

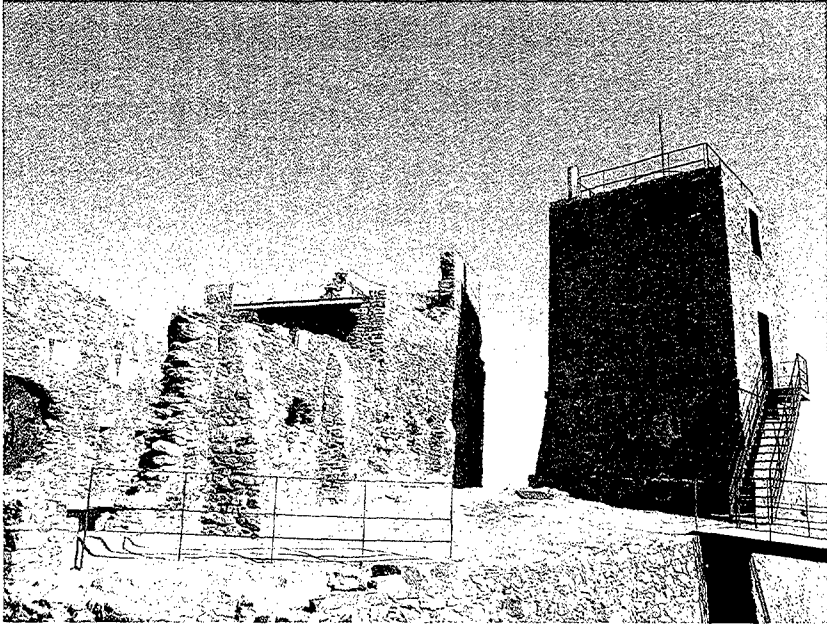
²⁸ Arxiu Històric de Girona. Fons Govern civil. D. 171/38. Expedient de competències sobre les torres opticoalegràfiques, de la línia de la Jonquera a Barcelona. "Que la entrega de que se trata no comprende a las máquinas que tienen las torres las cuales no obstante continuarán montadas y en el estado en que se hallan hasta que el Gobierno disponga lo que crea conveniente respecto de ellas".

bava ple de vegetació i amb diversos enrunaments que el colgaven parcialment. Tanmateix, cal agrair les actuacions de neteja de grups de voluntaris, a l'església i la torre, que evitaren que es deteriorés més el monument.

Prèviament a la intervenció s'han fet excavacions arqueològiques, per part dels arqueòlegs Dolors Codina i Marc Sureda, que han aportat poques informacions, atès que tot el conjunt es trobava molt arrasat, per les destruccions de les guerres del segle XIX i successives construccions. Durant aquestes actuacions s'ha netejat la cisterna gran, s'ha descobert i buidat la petita, que es trobava tallada pel fossat; s'ha excavat a dins de l'absis fins a la roca mare i s'han descobert les traces del mur de llevant que va a parar a la torre semicircular, reutilitzada com a basament de l'absis. Aquesta torre és més ampla que la nau de l'ermita, en el seu costat nord, alhora que sobrepassa el semicercle. Tots aquest elements s'han consolidat i s'han deixat a la vista.

A l'església s'ha tret el tapiat de l'ermita vers l'ampliació del segle XVIII, que era una paret de gruix considerable, al costat interior de la qual hi havia restes d'una llar de foc, segurament utilitzada pel personal encarregat del funcionament del telègraf. Alhora, s'han consolidat les obertures i els forats de les parets. La volta de la nau s'ha consolidat i lligat junt amb un sostre pla de formigó, el qual cobreix l'absis que es trobava descobert. Així, s'ha deixat la part més antiga de l'església tota coberta, tot i no tenir tancaments. També s'ha consolidat l'espadanya de la nau nord i els contraforts. En l'ampliació de l'església s'ha tancat la cara oest del recinte de forma parcial, amb una part del segon brançal de la porta. Les dovelles trobades no s'han col·locat en la seva suposada ubicació original perquè com que són més amples que la paret, podria ser que procedissin d'un altre lloc. Per això s'han posat al costat d'aquesta. Quant a la coberta de l'ampliació de l'ermita al segle XVIII, que era amb voltes amb llunetes de doblat de rajola (es conservava la traça a les parets i alguna rajola) l'actuació a consistit a resseguir-les amb més rajoles provinents de les excavacions, per tal de remarcar el testimoni de com eren les voltes. Finalment, allà on han aparegut restes, s'ha deixat el paviment original, mentre que s'ha fet un paviment de sauló i calç a la resta de l'església.

Les dues cisternes s'han netejat i consolidat. El fossat s'ha recrescut parcialment en els llocs més enderrocats i s'ha netejat de les restes que el



FOTOGRAFIA 5: Vista general de l'ermita de Sant Miquel, a l'esquerre de la imatge, i de la torre de telegrafia general, a la dreta, un cop acabada la intervenció del Servei de Monuments. Concretament, es pot observar com s'han consolidat les restes, s'ha recobert amb un sostre de formigó la volta de l'ermita i s'han condicionat els accessos a la torre de telegrafia òptica general.

colgaven, actuació que ha tingut un seguiment arqueològic, per tal de deixar a la vista els llocs que conserven el coronament original, i s'ha refet parcialment.

En la torre de telegrafia òptica general s'ha fet una coberta parcial de formigó per consolidar i lligar les parets, no s'ha recrescut, s'han posat baranes i s'ha fet un accés amb una escala de cargol central. No s'ha volgut refer totalment la coberta per no crear un espai excessivament tancat i facilitar-ne així la visita i la lluminositat interior. L'entrada d'aquesta s'ha mantingut on era, al primer pis pel costat del fossat. L'accés a la porta s'ha fet amb una escala lateral, que arrenca del pati interior del fossat. Aquest accés és un dels elements més controvertits, atès que la seva situació, just davant del fossat i de cara a l'exterior resulta estranya, perquè seria més lògic que, per afavorir la defensa de la torre, l'accés s'hagués fet pel pati.

Tanmateix, les restes són clares i, en conseqüència, al projecte de restauració s'ha respectat aquest accés.

Pel que fa a l'accés al pati des de l'exterior del recinte, sembla que aquest era a la cara sud, que seria el lloc més lògic, atès que actualment és el punt més accessible, malgrat que no hi havia dades que antigament fos així. En relació amb aquest fet, al sector oest del conjunt, davant de la porta de l'església, s'entreveïen unes restes que podien correspondre a una passera, que havia protegit de la degradació produïda pels elements el morter de les parets del fossat d'aquest sector.

COM A CONCLUSIÓ

La intervenció que el Servei de Monuments de la Diputació de Girona ha realitzat en aquest monument, doncs, pretenia, bàsicament, dos objectius: la consolidació dels elements existents, protegint de l'aigua l'església i la torre, i en segon lloc, permetre una bona comprensió i explicació de les restes posades al descobert, facilitant l'accés a la torre de telegrafia civil, que així esdevé un magnífic mirador sobre el pla de l'Empordà i el de Girona, i permetent entendre la funcionalitat original d'aquestes estructures. Alhora, per tal d'evitar un excessiu impacte sobre el monument, els elements utilitzats per a la formació de l'accés i la protecció del conjunt han estat fets amb ferro d'oxidació controlada i fusta, elements que contrasten amb el caràcter petri de la capella i la torre. D'aquesta forma es marca amb claredat la diferència entre les restes originals i els afegits. Alhora, aquests elements són més lleugers i causen un impacte visual mínim en el conjunt, en el qual s'integren de forma harmònica.